

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

Abdullah Ömer Yavuz, *Coğrafya ve Mezhep Horasan'da Eş'arîliğin Tarihsel Gelişimi*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2021), 1. Baskı, 318 s.

Ünal KILIÇARSLAN

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
kilicarslanteoloji68@gmail.com
0000-0003-4044-5605

Mezhepler, dinin anlaşılmasında beşerî bir anlayış ve yorumlayış sürecinin sonucunda ortaya çıkmış ve sistemli hale gelmişlerdir. Binaenaleyh insanın tabiatıyla alakalı tüm unsurlar, mezheplerin oluşum ve gelişim sürecine doğrudan etki etmişlerdir. Bu unsurlardan bir tanesi hiç şüphesiz coğrafyadır. Hatta en önemli faktörlerden biri olarak kabul gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. İslam'da ilk mezhepleşme hareketi olarak kabul edilen Harici ekolün üzerinde sınırsız etki bırakan Necid iklimi veya bedevi yaşam havzası bu durumun bariz bir örneği olarak kabul edilebilir. Böylesi önemli bir alana odaklanan ve bu değerlendirme yazısında incelediğimiz eser, yazarı tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doktora tezi olarak "Horasan'da Eş'arîlik" adıyla hazırlanan çalışmanın yayımlanmış halidir. Giriş ve sonuç bölümleri haricinde üç ana bölümden oluşan kitabın muhtevasında Ehl-i sünnet'in akide alanında iki mezhebinden biri olan Eşari geleneğin Horasan bölgesinde geçirdiği serencam ele alınmıştır.

Eserin giriş bölümünde araştırmanın yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiş ve kavramsal çerçeve çizilmiştir. Bu aşamada eseri nitelikli kılan en önemli unsur sağlam bir metodolojiye sahip olması, sosyoloji ve antropoloji gibi bilimlerin verilerinden istifade edilmesidir. Ayrıca araştırmanın kaynakları arasında kroniklerin etkin bir biçimde kullanıldığı da görülmektedir. Kaynakları nitelikli kılan ikinci husus ise klasik devir başta olmak üzere birçok coğrafi kaynağa başvurulmuş olmasıdır. Buradan hareketle yazarın bir mezhebin serencamını atlas motifıyla tasvir etme yoluna gittiğini saptamak mümkündür (s. 25-35).

Giriş bölümünün kavramsal çerçevesinde ele alınan üç ekol de Horasan coğrafyasının iç dinamikleri açısından oldukça tutarlıdır. Yazar, Eşari düşüncenin yanında Sufi gelenek ve Şafilik hakkında da kavramsal bir çerçeve çizmiştir. Çünkü özellikle Kuşeyri (ö. 465/1072) ve Gazali (ö. 505/1111) ile başlayan süreçte Eşari gelenekte önemli dönüşümler yaşanmış, sufilik ve Şafilik ile ayrılmaz bir bütün haline gelmiştir (s. 38-46).

Çalışmanın birinci bölümünde yazar, Horasan bölgesini bütün yönleriyle masaya yatırmıştır. Zira bu bölge asırlar boyu İran hâkimiyetinde kalmanın getirdiği zenginliğin yanında, miladi 11. asrın başlarında Türk boylarının dikkatini çekmiş ve nitekim Büyük Selçuklular devrinde ele geçirilip başkent haline getirilmiştir. Bu bağlamda yazar, bölgeyi sahip olduğu sekiz şehir ekseninde değerlendirmiştir. (s. 77-83) Devamında Horasan bölgesinin dini yapısı ele alınmış ve Eşariler dışındaki diğer mezhep unsurlarının varlığı konu edilmiştir. Bunların içinde yazarın en kapsamlı alanı ayırdığı ekol şüphesiz ki Hanefi-Maturidi gelenektir (s. 97-101).

İkinci bölüm, mahiyeti bakımından ilk bölümden daha kapsamlıdır. Burada yazar, Horasan bölgesinde Eşariliğin sosyo-politik çerçevesini incelemiş ve üç meşhur gelenek ile alakası üzerinde durmuştur. Bilindiği üzere mezhebin öncüsü olarak kabul edilen İmam Eşari (ö. 324/935-36) hayatının kısa bir döneminde -ki bu geçiş evresi olarak görülür- Ashabu'l-hadis ekolüne mensuptur. Bundan ötürü Eşari gelenek ile Ashabu'l-hadis arasında oluşan etkileşim Horasan bölgesine de yansımıştır. Binaenaleyh yazarın dikkat çektiği ilk etkileşim iki ekol arasında oluşan sıkı bağ arasındadır (s. 113-123). İkinci etkileşim Eşarilik-Sufilik, üçüncü etkileşim ise Eşarilik-Şafilik arasında gerçekleşmiştir. Yazar, ortaya çıkış dönemlerinde Hanefi çizgide ilerleyen Eşari geleneğin özellikle Cüveyni (ö. 478/1085) gibi âlimler devrinde Şafii fıkına yakınlaşması sürecini detaylıca irdelemiştir. Keza sufilik ile yaşanan etkileşim sonucunda Eşari geleneğin büyük bir dönüşüm geçirdiği vurgulanmıştır.

Horasan'ın iç havzasında Eşarilik üzerinde etkisi bulunan iki unsur daha vardır. Bunlardan ilki Şii Büveyhiler ile ikincisi ise Mutezile ile yaşanan gerilimlerdir. Yazar, bu bölümde Şii Büveyhiler ile Basra bölgesinde bulunan Mutezili gruplar arasındaki yardımlaşmayı ve mutabakatı aktardıktan sonra Eşariler üzerinde kurulan baskıyı ve bir anda saltanatın Büveyhi hükümdarı Adudüddeve'ye (ö. 372/983) geçmesi neticesinde Eşarilerin Mutezileye karşı güç kazanması sürecini ele almıştır (s. 145-150).

Yazar, Horasan bölgesinde Eşari düşüncenin teşekkül devrini başlatan isim olarak meşhur âlim İbn Fürekk'i (ö. 406/1015) işaret etmiştir. Kökleşme devrinin ise Ebu İshak İsfarayini tarafından (ö. 418/1027) gerçekleştirildiğini klasiklerden hareketle aktaran yazara göre bu süreçte en önemli etki Büveyhilerin yürüttüğü denge siyasetidir (s. 156-157).

Şii orjinli Büveyhi devletinden sonra Horasan'a hâkim olan Gazneliler devri de tüm fikir hareketlerinde olduğu gibi Eşari düşünceyi derinden etkilemiştir. Mamafih çalışmada yazar, Gazneliler devri sürecini Hanefî-Şafîi etkileşimi ekseninde incelemiştir. Hanefiler ile Şafiiler arasında yaşanan gerilimlerde özellikle Cüveynî ve Abdülkahir Bağdadi (ö. 429/1037-38) gibi düşünürlerin Şafîi olmaları hadiseyi Hanefî-Eşari çatışması haline getirmiştir. Nitekim Horasan'da ortaya çıkan Kerramiler, Hanefî geleneği benimsemelerinden ötürü Eşariler ile ciddi tartışmalara girmişlerdir. Eserde bu süreç anlatılırken Gaznelî Mahmud'un (ö. 421/1030) huzurunda yaşanan münazaralara değin konunun derinliğine inilmesi oldukça dikkat çekici ve başarılıdır (s. 169-172). Yani yazar, üstün körü malumat aktarımı yapmak yerine mezhepler arası gerilim hattını gereksiz detaya girmeden ama mühim nüansları da atlamadan aktarmayı başarmıştır.

İkinci bölümün son safhasında ise Eşari geleneğin Büyük Selçuklu Devrinde geçirdiği süreç ele alınmıştır. Alt başlıklar doğal olarak vezir Kündürî (ö. 456/1064) merkezinde oluşturulmuştur. Çünkü Kündürî devrinde takip edilen Mutezili çizgi, Eşariler için sürgün çağı haline gelmiştir. Süreci bu minvalde aktaran yazar, Kündürî'nin fikir yapısı hakkında değerlendirme yaparken onun Rafizî/Şii olduğuna yönelik iddiaların gerçeği yansıtmadığını ve Hanefî-Mutezili düşünce yapısına ait olduğunu ifade etmiştir (s. 178).

Üçüncü bölüm bütünüyle Horasan'da Eşariliğin fikrî serencamı üzerine odaklanmaktadır. Yazar, bu hususta Eşari kelamının kuramsallaşma sürecine dair kısa bir girizgâh yaptıktan sonra sırasıyla sistematikleşme, felsefileşme, Şafîilikle bütünleşme ve sufilikle kaynaşma dönemlerini değerlendirmeye almıştır. İlmî bir pencereden bakıldığında bahsi geçen bilgiler, haliyle genel kabul görmüş tekrarlar olarak düşünülebilir. Fakat yazarın bu bölümde "Eş'arî Kimliğinin Tabiatı: Döngüsel Gelişim" başlığı altında ortaya koyduğu tespitler, çalışmanın kayda değer bir özgünlüğü haiz olduğunu kanıtlar niteliktedir. Örneğin, geleneksel süreçte Eşari mezhebinin geçirdiği dönüşümlerin belirli kırılmalar üzerinden tespit edilmesi, hatta kelimeler geleneğinin mütekaddimun-müteahhirun ayrımıyla yansıtılması ve Gazalî'nin kıstas alınmasını eleştiren yazara göre bu anlayış tek tip bir Eşarilik algısı ortaya çıkarmıştır. Oysaki böylesi bir ekolü sabit dinamikler üzerinden değerlendirmek yerine farklı coğrafyalarda farklı dinamikler üzerinden değerlendirmek gerekmektedir (s. 282-285).

Sonuç olarak yazarın bu çalışmadaki temel düşüncesinin mezheplerin mahiyetini idrak edebilmede coğrafya faktörünü vurgulamak olduğu aşîkârdır. Ayrıca yazar, bir mezhepler tarihi araştırmacısının coğrafya bilmekle mükellef olduğunu da ortaya koymaktadır. Alanında özgün bir niteliğe sahip olan bu çalışmanın, başta İlahiyat fakülteleri olmak üzere tüm ilmî çevrelerde okunması ve okutulması kanımızca büyük bir önem taşımaktadır.